

Leksion në Fakultetin e Ekonomisë. Universiteti i Elbasanit.

Tema:

“Ekonomia e cash-it në Shqipëri dhe programi i bankës qendrore për ta reduktuar atë”.

Seksionet:

- 1) Sektori joformal i ekonomisë dhe përdorimi i cash-it në ekonomi.*
- 2) Rasti i Shqipërisë dhe ekonomia cash.*
- 3) Banka e Shqipërisë dhe programi i saj për të kontribuar në reduktimin e cash-it në ekonomi.*
- 4) Në vend të mbylljes, por jo mbyllje...*

Nga: Prof. Dr. Shkëlqim Cani

Mars 2004

1. Ekonomia joformale dhe përdorimi i cash-it në ekonomi.

Një ndër problemet e rëndësishme të ekonomive në tranzicion dhe për më tepër të atyre në zhvillim, është prania e ekonomisë joformale apo e asaj jozyrtare. Ndërkohë që, sa më të zhvilluara të jenë strukturat shtetërore dhe ekonomike të një vendi aq më e ulët është pjesa joformale e një ekonomie. Kjo për faktin se ekonomi të tilla, zotërojnë prej kohësh kuadrin ligjor dhe nivelin e lartë të zbatueshmërisë së tij, kontrollin shumëshkallësh në të gjitha fazat e punës, sisteme të plota dhe strikte informacioni që vihen në shërbim të metodave transparente të evidentimit të aktiviteteve ekonomike, si edhe përgjegjshmërinë dhe kulturën e nevojshme në punë.

Në fakt, çfarë përfaqëson ekonomia joformale? Ekzistojnë përkufizime të ndryshme për përcaktimin e ekonomisë joformale. Debati akademik është i thellë në këtë pikë. Megjithatë, në trajtimet që i bëhen kësaj çështjeje madhore, nënvizohet konvergjenca në idenë që, kjo lloj ekonomie ka të bëjë me aktivitete të zhvilluara nga agjentë ekonomikë dhe që mbeten zyrtarisht të paevidentuara apo të fshehura.

Box 1: Disa përkufizime nga studiues të ndryshëm.

- Ekonomi joformale është tërësia e të gjitha aktiviteteve ekonomike, të cilat kontribuojnë në llogaritjen e PBB-së, por që nuk regjistrohen (E. Feige).
- Ekonomi joformale është ekonomia që gjeneron të ardhura, të cilat nuk janë të regjistruara në statistikat zyrtare (Tanzi).
- Prodhimi dhe tregtimi i të mirave dhe i shërbimeve, ligjore dhe joligjore, të cilat 'i shpëtojnë' vlerësimit zyrtar të PBB-së, përbën pjesën joformale të ekonomisë (P. Smith).

Tabelë 1: Aktivitetet më të ndeshura në ekonominë joformale*.

Aktiviteti	Transaksione monetare		Transaksione jomonetare	
Aktivitete të paligjshme	Tregtimi i mallrave të vjedhura, kultivimi dhe tregtim i lëndëve narkotike, trafikimi i armëve, prostitucioni dhe trafikimi i qenieve njerëzore, kumari (bixhozi) etj..		Trambë e drogës, e sendeve të vjedhura apo të fituara nëpërmjet mashtrimit. Vjedhje dhe kultivim i lëndëve narkotike për përdorim vetjak.	
Aktivitete të ligjshme	Të ardhura të padeklaruara nga vetëpunësimi = paga dhe pasuri të	Mosdeklarimi i të ardhurave mbi kufijtë e tatueshëm, për punonjësit.	Trambë e mallrave dhe e shërbimeve të ligjshme.	Autokonsumi (konsumi vetjak) i të mirave dhe i shërbimeve të prodhuara

	fituara nga puna ligjore, por e padeklaruar.			vetë.
Rezultati / Pasoja	Evazion fiskal	Shmangie nga detyrimet e tatim - taksave	Evazion fiskal	Shmangie nga detyrimet e tatim - taksave
<i>Shënim: *Marrë nga Lippert & Walker, The underground Economy: Global Evidence of Size and Impact. Vancouver, B.C..</i>				

Shkalla e bashkëjetesës ndërmjet ekonomisë formale dhe asaj joformale, në vende të ndryshme të tranzicionit vlerësohet të jetë në nivele të ndryshme. Studimet kanë treguar se madhësia e ekonomisë joformale nuk paraqet tendencë rënëse, përsa kohë që nuk ndërmerren veprime konkrete dhe të besueshme, të koordinuara me të gjithë pjesëmarrësit e tregut, nga ana e qeverisë. Nëse qeveritë janë serioze dhe rezultative në këtë fushë, kjo pasqyrohet në mënyrë të drejtpërdrejtë në uljen e evazionit fiskal dhe në rritjen e të ardhurave në buxhetin e shtetit si pasojë e mbledhjes së detyrimeve (tatimeve dhe taksave).

E tëra kjo, realizohet nëse: (a) evidentohet aktiviteti real ekonomik i aktorëve të tregut, pra ai është i kontrollueshëm dhe nën kontroll, nga ana e organeve shtetërore (dogana & tatime); (b) mblidhen në mënyrë ligjore të ardhurat që duhet të derdhen në buxhetin e shtetit, përkundrejt aktivitetit ekonomik të evidentuar; (c) përballë ligjit të gjithë janë të barabartë, fakt që ndihmon dhe nxit zhvillimin ekonomik të vendit në kushtet e një konkurrence të ndershme.

Shkalla e lartë e informalitetit vështirëson detyrën e qeverisë për të mbledhur të ardhurat për buxhetin, ndërsa është qeveria vetë që nuk duhet të lejojë informalitetin. Duket sikur, kemi të bëjmë me një rreth vicioz. Në fakt, rasti i rrethit vicioz, mund të verifikohet në ekonomitë e pazhvilluara apo dhe në ato të tranzicionit, ku përpjekjet për reduktimin e sektorit joformal të ekonomisë janë inekzistente apo të pakta. Nëse do t'i referoheshim shembujve të vendeve që janë kandidatë potenciale të besueshme për të hyrë në BE, rruga për reduktimin e joformalitetit, nuk është më në formën e një rrethi vicioz, por në trajtën e një spiraleje klasike perimetri e së cilës ka ardhur duke u zvogluar duke iu afruar kulmit. Kjo do të thotë se përpjekjet e agjentëve ekonomikë janë koordinuar në mënyrë të drejtë nga qeveritë përkatëse, duke çuar në zvogëlimin e vazhdueshëm të sektorit joformal të ekonomisë.

Megjithatë, vlerësimi i ekonomisë joformale është një proces pune i vështirë. Për një vend të caktuar, duhet të gjykohet mbi një grup shifrash dhe informacioni, në mënyrë që të arrihet në vlerësime sa më reale të madhësisë së ekonomisë joformale. Një shprehje e drejtpërdrejtë e pranisë së ekonomisë joformale është, sasia e parasë që qarkullon jashtë sistemit bankar. Nëse përpjekjet për

reduktimin e ekonomisë joformale do të jenë frytdhënëse, kjo do të pasqyrohet edhe në formalizimin e rrugëve që përshkojnë paratë, pikërisht, nëpërmjet sistemit bankar, që është krejtësisht zyrtar dhe i evidentuar nga statistikat shtetërore. Një numër jo i vogël ekonomistësh, evidentojnë faktin se janë aktorët e pjesës joformale të ekonomisë, të cilët preferojnë, më shumë se kushdo tjetër, të kryejnë veprime me para në dorë apo me *cash*. Ata preferojnë të paguajnë dhe të paguhen në mënyrë të tillë, duke krijuar atë 'mjedisin joformal', sepse kështu mundësohet 'fshehja' e aktivitetit real. Ata 'u shpëtojnë' në mënyrë krejt të padrejtë dhe arbitrare detyrimeve fiskale.

2. Rasti i Shqipërisë dhe ekonomia cash.

Nëse do t'i referoheshim rastit të ekonomisë shqiptare, do të vërenim se prania e ekonomisë joformale është në nivele shqetësuese. Vlerësimet tregojnë se, një pjesë e konsiderueshme e aktiviteteve ekonomike është 'e fshehtë' apo e paregjistruar. Ato luhaten nga ai i INSTAT-it (rreth 30 për qind ndaj PBB-së), në atë të publikuar në (Financial Times, 18 dhjetor 2002, *World Report*), ku kjo e fundit rezulton të jetë rreth 50 për qind e PBB-së. Shqipëria, në krahasim me vendet e rajonit, madje edhe me më fqinjët si Bullgari, Rumani, Maqedoni dhe Moldavi qëndron më poshtë në drejtim të reduktimit të aspektit joformal të ekonomisë. Paralelisht me ekonominë joformale ecën dhe lulëzon edhe ekonomia e *cash*-it. Të dhënat në lidhje me treguesin e parasë jashtë sistemit bankar ndaj agregatit monetar M3, tregojnë se Shqipëria, ka nivelin më të lartë të këtij treguesi ndërmjet vendeve në tranzicion. Raporti i PJB/M3 lëviz rreth nivelit 30 për qind, ndërkohë që në vendet në tranzicion të rajonit ky raport është rreth 20 për qind, në vendet në tranzicion të Evropës Qendrore është rreth 10 për qind dhe në ato të zhvilluara rreth 7 për qind.

Tabelë 2: Paraja jashtë bankave/M3 (në %).

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Evropa Qendrore (mes.)	16.5	12.6	12.7	12.9	12.4	11.3	10.6	11.7	10.4	10.4		
Republika Ceke		8.5	10.0	9.6	10.3	10.2	10.5	12.7	11.9	11.2		
Hungari	21.4	21.1	20.7	18.9	17.4	16.0	14.6	16.0	14.5	14.9		
Poloni	19.0	17.8	15.9	18.7	17.2	15.5	13.7	14.5	11.6	11.3		
Republika Sllovake		9.9	9.4	9.8	10.6	8.7	7.8	7.8	8.1	9.1		
Sllloveni		9.1	5.5	7.6	7.4	6.7	6.3	6.3	7.4	6.0	5.4	
Evropa Jug-Lindore (mes.)	23.8	18.0	22.0	22.6	20.4	25.3	20.7	20.3	20.1	20.1		

Shqipëri	34.4	35.7	39.0	39.0	30.9	36.6	28.5	27.8	30.2	30.3	31.4	27.9
Bullgari	12.0	10.8	9.5	10.9	10.2	23.7	28.2	28.3	26.7	25.5		
Kroaci		13.7	15.0	13.5	11.9	10.5	10.0	10.6	9.1	8.0		
Maqedoni		6.3	25.9	28.9	31.3	27.1	24.4	22.0	20.8	23.4		
Rumani	25.0	23.5	20.7	20.8	17.8	28.6	12.5	13.0	13.9	13.2		

Vendet Balltike (mes.)	25.4	32.8	32.4	35.5	34.2	31.4	30.1	29.5	25.5	23.6
Estoni	25.4	36.5	36.1	35.0	28.7	22.4	21.3	21.6	18.7	17.0
Letoni		32.9	30.5	38.2	40.2	37.0	35.5	36.4	32.4	30.7
Lituani		29.1	30.5	33.4	33.7	34.9	33.6	30.5	25.4	23.0

Vendet e ish-Bashkimit

Sovjetik (mes.)	30.9	29.8	45.6	50.8	49.3	44.2	45.2	42.1	39.4	
Armeni	24.2	30.2	41.0	61.1	64.0	53.5	43.1	38.9	39.2	37.8
Azerbaxhan	29.2	50.1	26.3	45.8	56.2	53.8	50.2	51.3	35.1	42.7
Bjellorusi			10.6	21.1	22.7	21.3	12.5	17.2	14.8	20.0
Gjeorgji			23.6	69.1	69.0	64.3	57.6	54.9	50.6	47.3
Kazakistan		27.7	36.6	41.6	45.0	53.6	46.3	37.8	26.8	27.4
Republika e Kirgistanit				70.1	75.5	63.5	57.1	54.0	55.5	62.0
Moldavi	11.7	34.2	45.9	51.5	51.0	50.6	48.5	44.8	41.1	37.8
Rusi		26.2	26.6	29.3	29.1	28.5	29.9	27.1	26.9	27.5
Taxhikistan				41.5	61.2	69.0	56.0	72.0	71.7	41.5
Turkmenistan				40.9	46.7	43.1	35.9	55.4	40.9	46.7
Ukrain		26.5	24.7	37.9	43.2	48.9	46.7	44.2	60.2	43.1
Uzbekistan		21.5	32.5	37.8	45.4	41.9	46.9			

<i>Mesatarja</i>	<i>21.1</i>	<i>23.4</i>	<i>24.5</i>	<i>33.3</i>	<i>35.0</i>	<i>34.8</i>	<i>31.1</i>	<i>31.1</i>	<i>28.8</i>	<i>27.4</i>
------------------	-------------	-------------	-------------	-------------	-------------	-------------	-------------	-------------	-------------	-------------

Tabelë 2: (vijim).

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
--	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------

Vendet e Zhvilluara (OECD)

Australi	6.9	6.9	6.6	6.4	5.9	5.9	5.9	5.7	6.0	5.6
Austri	7.7	7.9	7.9	8.0	8.2	8.1				
Belgjikë	7.4	6.7	6.6	7.1	6.9	6.7	6.4			
Kanada	6.3	6.1	6.0	5.8	5.7	5.5	5.8			
Danimarkë	5.0	4.3	5.2	5.3	5.0	5.0	5.0			
Finlandë	4.7	4.7	4.4	4.7	5.2	5.0	4.9			
Francë	5.1	5.2	5.2	5.0	5.3	5.3	5.2			
Gjermani	13.5	13.0	13.2	13.5	13.1	12.5	13.5			
Greqi	18.4	18.5	16.6	16.6	16.0	15.7	15.1			
Islandë	2.3	2.4	2.8	3.0	3.0	2.9	2.8			
Irlandë	7.7	7.4	7.2	7.0	6.6	6.2	6.1			
Itali	11.2	11.3	12.0	12.6	12.5	12.5	12.8			
Japoni	7.5	7.9	7.9	8.4	8.7	9.1	9.0	9.5	9.8	10.4
Hollandë	9.3	8.7	8.8	8.5	8.1	7.6	6.8			
Zelanda e Re	2.0	1.9	2.0	2.0	1.8	1.8	1.9	2.2	2.1	2.1
Norvegji	6.7	7.4	7.5	7.5	7.1	7.4	6.4	6.5	5.9	5.3
Portugali	7.8	7.8	7.5	7.4	7.1	5.8	6.4			
Spanjë	11.1	11.0	11.3	10.4	10.8	10.9	10.7			

Suedi	9.3	9.3	9.5	9.1	8.7	8.8	9.1	8.8	9.8	
Zvicër	8.1	7.5	7.4	7.2	6.9	6.4	6.3	6.2	7.1	7.7
Britani e Madhe	3.1	3.1	3.1	2.9	2.7	2.8	2.1	2.3	2.3	1.6
ShBA	7.5	8.2	9.1	9.0	9.0	9.1	9.0	9.9	9.0	8.6
<i>Mesatarja</i>	<i>7.7</i>	<i>7.6</i>	<i>7.6</i>	<i>7.6</i>	<i>7.5</i>	<i>7.3</i>	<i>7.2</i>			

Burimi: IFS 2002, Buletine të ndryshme të Bankës së Shqipërisë.

Grafik 1. Paraja jashtë bankave ndaj M3 (në %).

Treguesi i PJB/M3, tregon nivelin e transaksioneve në *cash* në krahasim me ato që kryhen nëpërmjet sistemit bankar. Ndonëse fundi i vitit 2003, rezultoi me një tregues më të ulët, pra rreth 27.9 për qind, krahasuar me një vit më parë, ku ky tregues u faktua në masën 31,4 për qind, përsëri Shqipëria mbetet një ekonomi *cash*-i. Shkaktarët duhen kërkuar në ata që motivojnë dhe nxisin krijimin dhe zgjerimin e sektorit joformal të ekonomisë në tërësi.

Shumica e bizneseve dhe e individëve vazhdojnë të kryejnë pjesën më të madhe të transaksioneve financiare jashtë bankave. Një nga kostot që shkakton ekonomia e *cash*-it është zvogëlimi i aftësive të bankave për të kanalizuar mjetet financiare (depozitat) drejt investimeve në formën e kredive. Një kosto tjetër, që lidhet drejtpërdrejt me Bankën e Shqipërisë, ka të bëjë me faktin se sasia e madhe e parasë në qarkullim ul ndjeshëm efektivitetin e vendimeve të politikës monetare.

Faktorët që stimulojnë një ekonomi të gjerë *cash*-i, janë nënvizuar dhe janë përmendur shpesh në materiale dhe dokumente të rëndësishme të përgatitura nga stafi teknik i Bankës së Shqipërisë. Këta faktorë gjenden si brenda ashtu edhe jashtë sistemit bankar. Elementë të infrastrukturës së sistemit bankar si:

- shpërndarja josimetrike e sistemit bankar me një mbipërqëndrim në Tiranë dhe në disa qytete të tjera kryesore;

- ngadalësia në kryerjen e pagesave si brenda ashtu dhe jashtë vendit (të paktën deri në dhjetor të vitit 2003, kur sistemi i RTGS-së, nuk kishte filluar ende punë – sot për pagesat brenda vendit koha e realizimit të tyre është brenda ditës);

- prania e kërkesave të tepruara, pranë bankave, shpesh, të cilësuar si burokratike;

- mungesa e disa shërbimeve bankare që lehtësojnë kryerjen e transaksioneve si nga individët ashtu edhe nga bizneset,

janë përmendur shpesh nga bizneset dhe individët, si faktorë me ndikim negativ dhe që, njëkohësisht, rrisin distancat e tyre nga bankat. Kjo i shtyn ata, që të preferojnë më shumë veprimet me para në dorë apo *cash* se sa ato me mjetet e tjera alternative të kryerjes së transaksioneve.

Por nga ana tjetër, ekzistojnë edhe faktorë të tjerë që stimulojnë ekonominë e *cash*-it:

- kështu, bizneset në tregun e gjerë joformal, pavarësisht nga cilësia e shërbimeve bankare, mundohen të mos i kanalizojnë veprimet e tyre financiare përmes bankave për t'iu shmangur detyrimeve ndaj shtetit. Përsa kohë që autoritetet fiskale kanë të drejtën për të marrë informacion nga bankat mbi lëvizjet financiare të klientëve të tyre, disa biznese, sidomos ato që veprojnë në ekonominë joformale, kanë nxitje për të shmangur veprimet me bankat pavarësisht nga lehtësirat që këto të fundit mund të ofrojnë;

- edhe ato biznese që operojnë në ekonominë formale mund të përpiqen të shmangin taksat dhe për rrjedhojë veprimet me bankat, për të siguruar pozitat e tyre në treg, duke supozuar që shumica e bizneseve konkurrencte i evitojnë ato;

- problemet ligjore, infrastrukturore dhe të rendit e vështirësojnë punën e bankave për të futur produkte dhe mjete të avancuara pagesash si ATM apo kartat e kreditit;

- vetë individët dhe bizneset mund të mos ndjehen shumë të sigurt për të përdorur menjëherë instrumentet e reja të pagesave, në qoftë se këto të fundit nuk kanë fituar një reputacion sigurie më pare;

- mungesa e një mentalitetit të nevojshëm në publikun e gjerë përsa i takon përdorimit të mjeteve *cash*, dhe avantazheve që këto mënyra mbartin nxit kryerjen e veprimeve me para në dorë;

- niveli i ulët i të ardhurave për një pjesë të popullatës shqiptare, nuk bën të domosdoshme përdorimin e *cash*-it. Shtresa të tilla të saj, si punonjës të thjeshtë të administratës publike, arsimtarë të të gjitha niveleve të shkollës, studentë, pensionistë etj., kanë të ardhura, të cilat janë shpejt të konsumueshme.

- mungesa e infrastrukturës së nevojshme në tregti dhe në shërbime (aparate që pranojnë kartat, çeqet bankare / postare), nuk mbështet përdorimin e *cash*-it në blerjet e thjeshta dhe të përditshme të individëve që veprojnë në këtë realitet të ngarkuar nga prania e përdorimit të parasë në dorë.

Ne jemi dëshmitarë të shembujve të tillë që në gjirin e administratës publike, pagat e punonjësve jepen me para në dorë dhe jo nëpërmjet llogarive rrjedhëse që secili prej tyre mund të ketë, që detyrimet ndaj KESH, Albtelekom, Ujësjesit, detyrojnë qytetarët të humbasin kohën dhe të lëvizin të ngarkuar me shuma parash, deri në sportelet përkatëse, që rimbursimet e sigurimeve shëndetësore janë kthyer në një ankth për individët duke shkuar nga një strukturë e shtetit tek një tjetër. E gjithë kjo ec e jakë, ka një domethënie, praninë e tejskajshme të ekonomisë *cash* në Shqipëri, duke mbështetur kështu, informalitetin e saj.

Le të japim disa fakte të tjera, të cilat dëshmojnë edhe më qartë se përmasat e ekonomisë *cash* në Shqipëri janë të larta. I referohemi peshës së lartë të pagesave që kryhen në *cash* nga ana e bizneseve importues dhe eksportues si edhe peshës, gjithashtu, të lartë të marrjes së dërgesave të emigrantëve, në *cash*.

Nga të dhënat që Sektori i Bilancit të Pagesave, (fundi i vitit 2003), thith nëpërmjet formularëve raportues të bankave për mbledhjen e transaksioneve të llogarisë korrente (kategoria mallra), rezulton se vetëm 41.1 për qind e pagesave për importe kanalizohen nëpërmjet sistemit bankar, ndërsa pjesa tjetër (58.9 për qind) kryhet në *cash*. Ndërkohë, edhe për eksportet situata është pothuaj e njëjtë: pagesat për eksporte të kanalizuar nëpërmjet sistemit bankar zënë rreth 40.2 për qind, ndërsa pjesa e mbetur (59.8 për qind), kryhet me para në dorë. Këto janë fakte që qëndrojnë shumë pranë rezultateve të dala edhe nga një vrojtim që Banka e Shqipërisë ka kryer pranë bizneseve (me aktivitet në tregtinë e jashtme) për mënyrën e pagesës (2002).

Këto informacione tregojnë se bizneset që veprojnë në Shqipëri, vazhdojnë të qëndrojnë ende larg industrisë bankare. Ndonëse pretendohet se aktiviteti i tregtisë së jashtme, kryhet nëpërmjet bankave, të dhënat në përgjithësi nuk e

mbështesin këtë, madje ato tregojnë se transaksionet tregtare në shumë raste nuk kalojnë nëpërmjet sistemit bankar, por jashtë tij, në veprime me para dorë.

Përsa i takon mënyrës se si familjet shqiptare arrijnë të marrin dërgesat nga të afërmit emigrantë, mënyra e *cash-it*, është shumë më e ndeshur, ndër rastet e vrojtuar. Vrojtimi i organizuar nga Banka e Shqipërisë, pranë konsumatorëve shqiptarë, në muajin shtator 2003, nxorri në pah se marrja e të ardhurave nga emigrantët nëpërmjet rrugëve zyrtare (banka apo Western Union), ndodh vetëm në 23 për qind të rasteve të intervistuar. Kjo do të thotë që pesha e rrugëve jozyrtare (nga vetë emigrantët apo dorazi nëpërmjet të njohurve të tyre) është në nivele të larta, e vlerësuar në rreth 76 për qind.

Komisionet e larta të aplikuara nga agjencitë e Western Union dhe nga bankat; shumat deri-diku të ulëta të dërgesave; përmbushja e shumë formaliteteve, për shumat e dërgesave që kalojnë 5000 usd (verifikime të ndryshme në kuadrin e plotësimit të kërkesave të ligjit për parandalimin e pastrimit të parave), janë arsye për të cilat qytetarët preferojnë rrugët jozyrtare të marrjes së dërgesave.

Grafik 2: Shpërndarja e mënyrave të dërgesave nga emigrantët.

Përballë këtij realiteti, të ngarkuar me një përdorim të gjerë të *cash-it* në ekonomi, i cili është pasojë e pranisë gjithashtu të gjerë të sektorit informal të saj duke e mbështetur zgjerimin e kësaj të fundit, është detyrë e pjesëmarrësve dhe rregulluesve aktivë të ekonomisë, që të veprojnë pa humbur kohë.

Përse themi pa humbur kohë?

Për vitet e para të tranzicionit (1991 - 2000), prania e një ekonomie *cash*, duket se mund të 'justifikohej' më shumë për kushtet e Shqipërisë. Ky gjykim e ka bazën në disa aspekte të zhvillimit ekonomik dhe social të vendit për perudhën përkatëse. 'Uria' e agjentëve të këtij tregu të pazhvilluar, për t'u zhvilluar, çoi në një zgjerim të shpejtë të aktiviteteve ekonomike, që u reflektua në të ardhura të rritura, në kërkesë për mallra dhe shërbime në nivele të larta dhe në kërkesë në rritje për para.

Përballë kësaj ane të tregut, gjendej një sistem bankar pothuaj i papërgatitur për t'iu përgjigjur nevojave të ekonomisë reale. Infrastruktura e pazhvilluar bankare, tregu bankar i dobët, shërbimet e minimale që ai ofronte, niveli i ulët i njohurive në fushën e bankave, nuk mundën të asimilnin një lëvizje efektive dhe të orientuar të parasë në sistemin bankar. Kjo, si edhe arsye të tjera që lidhen me infrastrukturën në tërësi, me mangësitë në aspektin ligjor si edhe me ekzistencën e ekonomisë joformale, konsiderohen si arsyet më të qënësishme që motivuan fitimin e një terreni të gjerë të ekonomisë *cash*.

Duket se ka disa kohë që raportet, ndërmjet zhvillimit të ekonomisë reale dhe atij në fushën bankare janë krejtësisht të ndryshuar në krahasim me periudhën e parë të tranzicionit në Shqipëri. Sistemi bankar shqiptar, vlerësohet dhe ka dhënë prova se është në gjendje t'i përgjigjet kërkesave të ekonomisë. Infrastruktura e zgjeruar bankare dhe krijimi i bazës së nevojshme rregullative dhe ligjore që i jep hapësirat e duhura për të vepruar, ashtu si edhe sistemet bankare të vendeve që aspirojnë t'i bashkohen Evropës së zhvilluar, janë elemente shumë të rëndësishëm, që mbështesin zhvillimin e ekonomisë *jocash*.

Sot në Shqipëri numërohen 16 banka të nivelit të dytë, shumë zyra dhe agjenci të këmbimeve valutore si edhe institucione të ndryshme financiare jobanka, të gjitha këto, të licencuara dhe të mbikëqyrura nga Banka e Shqipërisë. Një pjesë e mirë e tyre kanë hapur degë edhe në rrethe të rëndësishme të vendit duke u dhënë mundësi individëve dhe bizneseve të shkojnë pranë tyre.

Në kushtet kur zhvillimit të sistemit bankar i bashkohet edhe teknologjia e përparuar (RTGS & AIPS, janar 2004), Banka e Shqipërisë, e shtron si një nga problemet e rëndësishme ekonomike të vendit reduktimin e përdorimit të *cash*-it në ekonomi. Njohja e sasisë së parasë që kalon nëpërmjet kanaleve formale, do të ndihmojë politikën monetare në vendimmarrje, do të ndihmojë qarkullimin aktiv të parave në ekonomi, do të ndihmojë në uljen e korrupsionit dhe të evazionit fiskal dhe padyshim që do të ndihmojë reduktimin e sektorit informal të ekonomisë shqiptare.

Në fund të fundit, rruga drejt integritimit do të jetë më e shpejtë.

3. Banka e Shqipërisë dhe programi i saj për të kontribuar në reduktimin e cash-it në ekonomi.

Banka e Shqipërisë e konsideron reduktimin e përdorimit të *cash*-it në ekonomi, si një problem kompleks. Me këtë cilësim do të donim të theksonim se nuk është vetëm institucioni i Bankës Qendrore që përkujdeset për një problem të tillë, sepse nuk është sistemi bankar i vetmi aktor që do të marrë pjesë aktive në këtë drejtim.

Kuptohet që përfshirja në këtë program e të gjithë pjesëmarrësve të rëndësishëm të zhvillimit ekonomik të vendit dhe realizimi i një bashkëpunimi ndërmjet të interesuarish, do të jetë kyçi suksesit të këtij programi.

Box 2: Program apo fushatë?

- Reduktimi i *cash*-it në ekonomi nuk mund të arrihet me një fushatë sensibilizuese, por me anë të një programi. Ai është një problem kompleks që përfshin dhe aktivizon aktorë të rëndësishëm të ekonomisë, të shtetit dhe të shoqërisë shqiptare. Fushatat janë pjesëza të këtij programi.
- Programi është një bashkësi dhe bashkërendim veprimesh dhe masash në një plan të gjerë.
- Shtrirja e kohore e programit do të jetë për një periudhë relativisht të gjatë.
- Aspekti më i rëndësishëm i fushatave është lëshimi i sinjaleve intensive me efekt sensibilizues dhe edukativ. Në rastin e programeve, hapat sensibilizues dhe propagandues, hidhen pasi janë realizuar arritje konkrete që ndihmojnë, në rastin tonë, në reduktimin e *cash*-it. Si arritje konkrete mund të cilësojmë vendosjen e ATM-ve, apo shpërndarjen e agjencive bankare në mënyrë sa më të njëtrajtshme në të gjitha zonat e vendit: pasi arrihen këto, mikrofushatat duhet të sensibilizojnë publikun, bizneset etj., për përdorimin e alternativave bankare *nocash*, si edhe t'i ndërjegjësojnë ata mbi përparësitë që gëzojnë ato për përdoruesit.

Programi është sa ambicioz aq edhe i kujdesshëm.

Faza e parë e tij u mbyll në nëntor të vitit 2003, me realizimin e tryeze të rrumbullakët, ndërinstytucionale. Gjatë kësaj faze u zhvilluan takime dhe diskutime ndërmjet Ministrisë së Financave, Ministrisë së Ekonomisë, Bankës së Shqipërisë dhe bankave të nivelit të dytë, KESh-it, Albtelecom-it, Albapost-ës. Kjo fazë është konsideruar si periudha e sensibilizimit, kryesisht të institucioneve

shtetërore në lidhje me problemin e pranisë së gjerë të përdorimit të *cash* -it në ekonominë tonë. Qeveria shqiptare, është mjaft e interesuar për të reduktuar këtë fenomen, sepse ai ndikon drejtpërdrejtë në gjetjen e rrugëve efikase për rritjen ekonomike të vendit. Kjo për faktin se paratë kanalizohen nëpërmjet rrugëve zyrtare dhe kthehen në të shfrytëzueshme nëpërmjet sistemit bankar. Në këtë mënyrë, pjesë të aktivitetit ekonomik të vendit kthehen nga 'të paidentifikuara' në 'të identifikuara'. Ky element, bën që me të drejtë qeveria shqiptare (Ministria e Financave dhe Ministria e Ekonomisë) të konsiderohet bashkëpunëtorja më e afërt e Bankës së Shqipërisë në këtë program.

Fazat e mëtejme të programit, kanë të bëjnë me kryerjen e veprimeve konkrete nga të gjithë aktorët e këtij programi. Kuptohet që realizimi i disa prej tyre mund të jetë në një afat më të gjatë kohor, ndërsa disa të tjera, duhen kryer më shpejt, përse kohë që vlerësohet se ekzistojnë parakushtet e aplikimit të masave apo ndërmarrjes së veprimeve konkrete.

Si mund të reduktohet cash-i në ekonominë shqiptare?

Në vijim të këtij prezantimi do të trajtohen në mënyrë më të detajuar veprimet si edhe efektet që ato mund të gjenerojnë në drejtim të reduktimit të *cash*-it. Këtu, nuk mund të lemë pa përfshirë rolin e secilit aktor në këtë lëvizje të rëndësishme.

Bankat, biznesi dhe individët janë njëra anë e marrëdhënies që lind për t'i shërbyer reduktimit të *cash*-it, ndërsa qeveria me strukturat përkatëse administrative (Drejtoria e Përgjithshme e Tatimeve dhe Drejtoria e Përgjithshme e Doganave), ka një rol përcaktues në rregullimin e kësaj marrëdhënie në favor të *cash*-it.

Administrata shtetërore, mund të veprojë në disa drejtime të rëndësishme duke përmbushur kështu, rolin rregullativ që shteti ka në këtë marrëdhënie të gjerë. Le të listojmë disa prej drejtimeve:

- a) pagesat dhe arkëtimet në favor të buxhetit të shtetit duhet të kryhen maksimalisht nëpërmjet sistemit bankar. Kjo masë synon përfshirjen e biznesit në kryerjen vetëm të transfertave bankare. Kështu kanalizohen të ardhurat dhe detyrimet e palëve përkatëse (biznes/shtet (aspekti fiskal)), në rrugë krejt zyrtare. E tëra kjo kërkon në mënyrë të domosdoshme çeljen e llogarive bankare, por edhe përdorimin real të tyre nga ana e bizneseve. Në këtë mënyrë, reduktohet rrjedhja e parasë në kanale të panjohura që shpesh bëhen bazë e korrupsionit dhe e evazionit fiskal;
- b) detyrim për çelje llogarish dhe kryerje transfertash bankare edhe në marrëdhënie me organet fiskale, duhet t'i ketë jo vetëm biznesi i madh,

- por në tërësi biznesi shqiptar, duke mos lënë jashtë kësaj marrëdhënieje edhe biznesin e mesëm dhe të vogël;
- c) stimulimi i përdorimit të gjerë të çekut si mjet pagese. Shtytje e madhe i duhet dhënë edhe biznesit të vogël në këtë drejtim jo për shumën, por thjesht për numrin e madh të tyre;
  - d) në fillim të materialit cituam shembullin mbi marrjen e pagës nga punonjësit e administratës publike në *cash*. Gjykohet se ka ardhur koha që shlyerja e detyrimeve në formën e pagave dhe shpërblimeve të tjera të administratës shtetërore të kryhet nëpërmjet llogarive bankare. Ndonëse të ardhurat për këtë kategori të punësuarish janë ende të ulëta, përsëri gjykohet se ky është një hap i rëndësishëm, për të bërë klientë të bankave edhe punonjësit e administratës publike. Janë bankat që nëpërmjet konsolidimit të kësaj marrëdhënieje, mund t'u ofrojnë këtyre klientëve 'preferencialë', por edhe të sigurt, shërbime bankare dhe *bonus-e*, të ndryshme në këmbim të përdorimit të mjeteve alternative të pagesës, në *cash*. Këtu mund të trajtohet edhe ideja e kalimit të pensioneve nëpërmjet llogarive bankare;
  - e) instalimi dhe fillimi nga puna i sistemit të kleringut, është një hap që ndihmon marrëdhënien: bankë - klient (biznes ose individ) - tatime dhe dogana - sistem informacioni statistikor. Kjo do të thotë që, rruga që përshkon një transaksion bankar, evidentohet në një sistem të plotë, që në fund të fundit i shërben të gjithëve: shtetit, bankës, bankës qendrore, individëve dhe bizneseve;
  - f) rishikimi i kuadrit ligjor dhe rregullativ që ndihmon problemin për të cilin diskutohet sot;
  - g) kryerja e likuidimeve të detyrimeve mujore (energji, ujë, telefon, rimbursime shëndetësore) të punonjësve të administratës publike nëpërmjet transfertës bankare. Humbja e kohës, rastet e harresës së kryerjes së këtyre detyrimeve dhe lëvizja me *cash* nga njëri sportel në tjetrin, janë aspekte që eliminohen nëpërmjet kësaj rruge (transfertë bankare). Për pjesën tjetër të popullatës, përdorimi i çekut bankar apo edhe i atij postar, është një mënyrë që realizon kalimin e këtij detyrimi nëpërmjet llogarisë bankare.

Bankat e nivelit të dytë, janë aktore që luajnë një rol mjaft të rëndësishëm në marrëdhënien ekonomi - klient - *cash*. Një bankë, si ndërmjetëse financiare, e konsideron kryerjen në masë të madhe të transaksioneve në *cash*, me mjaft vështirësi dhe pengesa, sepse pranimi dhe disbursimi i *cash*-it është një shërbim me kosto të lartë për bankat. Në fakt në shumicën e rasteve, bankat këtë shërbim ua ofrojnë klientëve të tyre falas. Kjo sakrificë për të ofruar një alternativë pagese 'cash në banke' ndaj një pagese 'cash në dorë' është shprehje e interesit të drejtpërdrejtë të bankave. Prandaj, ka ardhur koha që sistemi bankar të veprojë

më me agresivitet, sidomos sot, kur pritet që konkurrenca në tregun bankar do të rritet me ardhjen e RZB. Pretendohet që kjo e fundit do të ofrojë shërbime të reja bankare, që natyrshëm, synojnë thithjen e parasë brenda sistemit bankar.

Duke e përgjithësuar idenë, do të thonim se sa më pak *cash* të qarkullojë në ekonomi aq më i suksesshëm është sistemi bankar i saj, aq më i dukshëm është zhvillimi. Për këtë është e domosdoshme që të realizohen disa pika të rëndësishme të programit në drejtim të:

- a) pranisë së agjencive bankare pranë pikave ku arkëtohen detyrimet periodike si dhe të tjera detyrime me natyrë fiskale;
- b) pranisë së agjencive bankare pranë komunave dhe bashkive të vogla. Në këto zona zyrat postare të Albapostës, duhet të jenë aktive për kryerjen e transfertave bankare;
- c) ndërtimin e një sistemi elektronik që do të verifikojë *on - line* gjendjet e kartave elektronike, një hap ky që do të inkurajonte përdorimin masiv të kartave të kreditit dhe të debitit. Vendosja e ATM-ve dhe sistemi i kleringut, janë hapa, që shërbejnë si parakushte për reduktimin e parasë *cash* në ekonomi, ndaj bankat duhet t'u paraprijnë përmbushjes së tyre;
- d) rritjen e shërbimeve bankare dhe uljen e komisioneve që sistemi bankar përdor. Ka ardhur koha që sistemi bankar të shtojë numrin e instrumenteve financiare në dispozicion të individëve për shembull, çertifikatat e depozitave.
- e) shtimin e marketingut të biznesit bankar. Për një pjesë të madhe të popullsisë banka ende identifikohet me një arkë kursimi, ndërkohë që shumë anë të tjera të biznesit bankar mbeten pothuaj të panjohura.

Biznesi, është pjesë e rëndësishme e marrëdhënies qeveri - biznes - bankë, e ndërtuar mbi bazë mirëkuptimi, rregulli dhe respektimi të rregullave nga të gjithë dhe për të gjithë njësoj.

Ekziston një grup biznesesh që kanë një histori marrëdhëniesh të rregullt me bankat dhe me administratën tatimore dhe doganore. Ky është grupi elitari i biznesit i cili në fakt ka ardhur duke u rritur në Shqipëri. Ai thith dhe asimilon shumë shpejt të rejat në teknologjinë bankare që, në fund të fundit, kanë për qëllim përdorimin e *cash*-it. Ndërkohë, ekziston një grup jo i vogël biznesesh të cilët akoma nuk janë familjarizuar me bankën. Marketingu bankar duhet të synojë edhe drejt këtij grupi, për të shpjeguar përfitimet dhe kostot nga shërbimet që ofrojnë bankat sot.

Publiku, është një aktor i kudondodhur i këtij programi. Së pari, ai duhet të mirëkuptojë qëllimin e programit, më pas të njohë dhe të përdorë instrumentet bashkëkohore të pagesave duke rritur vëllimin e transaksioneve që kryen

nëpërmjet sistemit bankar. Në fakt, publiku shqiptar ka treguar dhe më parë se nuk ka vështirësi në thithjen e shërbimeve dhe të produkteve të reja. Këtu mund të përmendim si shembuj rastet e thithjes në masë të telefonisë celulare, të përdorimit të gjerë të internetit (përhapja dhe shkalla e lartë e frekuentimit të ambienteve të Internet Café-ve) si edhe të përdorimit të gjerë të shërbimit të bonove të thesarit. Edhe në rastin e përdorimit të *jocash*-it apo edhe të produkteve dhe shërbimeve të reja lehtësuese të ofruara nga bankat, pritet që publiku të jetë i gatshëm t'i asimilojë shpejt ato.

E rëndësishme është që **publiku i gjerë e në mënyrë të veçantë, biznesi**, i cili ndjen në mënyrë të përditshme rreziqet *cash*-it, të mbajtjes dhe transportimit të tij, pamundësinë e administrimit të mirë të likuiditetit dhe kostot që e shoqërojnë këtë fenomen, të ndjejnë praninë e bankës si institucion besimi.

Bankat duhet të bëhen të pranishme në ekonomi, për t'i demonstruar publikut të gjerë se çfarë ato u ofrojnë, që ky i fundit t'i ndjejë ato të pranishme në jetën e përditshme.

Në fund të fundit, do të ishte arritje nëse, shprehje të tilla si: "Do të doja të fiksoja një takim me bankierin tim për të konsultuar këtë apo atë përparësi që përfitoj nga ky apo ai shërbim bankar etj ..", të bëheshin sa më familjare për të gjithë ne.

4. Në vend të mbylljes por jo mbyllje...

Të jetosh në një ekonomi ku paraja qarkullon në një masë të madhe në formën e *cash*-it, ky nuk është tregues i zhvillimit të vendit. Për më tepër një formë e tillë, ushqen dhe ushqehet nga një sektor informal i gjerë i ekonomisë. Me gjithë përpjekjet drejt zhvillimit dhe integritit, fatkeqësisht, konstatojmë se jetojmë në një realitet të tillë, të cilin duhet ta ndryshojmë. Programi i cilësuar "Përtej parasë", është një hap drejt reduktimit të ekonomisë *cash*.

Realizimi i synimeve të këtij programi është i lidhur ngushtë me aspektin e qëndrueshmërisë makroekonomike, institucionale dhe zhvillimeve infrastrukturore.

Ndërsa aspekti makroekonomik mund të konsiderohet deri - diku i qëndrueshëm, ka ende shumë për të bërë në aspektin ligjor dhe institucional.

Këtu vihet theksi në zbatueshmërinë e ligjit dhe në sigurimin e rendit, të cilat ndikojnë mbi veprimtarinë e biznesit në tërësi dhe mbi atë bankar në veçanti. Një kuadër ligjor i plotë dhe i zbatueshëm njësoj për të gjithë, ndikon në zhvillimin

ekonomik të vendit në kushtet e një konkurrence të ndershme duke ulur evazionin fiskal dhe korrupsionin.

Ndërkohë që përmirësimet infrastrukturore përbëjnë një tjetër parakusht që ndihmon arritjen e synimeve të programit “Përtej parasë”.

Literatura:

Banka e Shqipërisë, Raporte Statistike.

Banka e Shqipërisë, Bilanci i Pagesave, 2003.

Cani, (nëntor 2003), Fjala e mbajtur në workshop-in, “Zëvendësimi i cash-it me mjete alternative pagesash: avantazhet dhe disavantazhet”, 10 nëntor 2003.

Grup autorësh nga Banka e Shqipërisë (Çeliku, Luçi, Ceca, Ruçi, Duro), (maj 2003), “Probleme të ekonomisë shqiptare: disa rrugëzgjdhje të mundshme”.

Luçi (nëntor 2003), “Reduktimi i ekonomisë së cash-it: problem i publikut, i biznesit, i bankave apo i autoriteteve?, mbajtur në workshop-in, “Zëvendësimi i cash-it me mjete alternative pagesash: avantazhet dhe disavantazhet”, 10 nëntor 2003.

Olters (2003), “The informal sector-impeding economic development?” IMF, Country Report, Nr. 03/64, punim i prezantuar dhe në Konferencën e IV të Bankës së Shqipërisë, 11-12 shtator 2003, Sarandë.